

Unnit gielaid berre gáhte!

Boares Testameantta mielde olbmot hálle áiggiid álggus dušše ovtta giela. Ipmil goittot moaráhuvai das, ah te sii huksejedje iežaset gávpogii toartna, mii olii gitta almmiid rádjai ja gilvalii ná Hearrá sivdnidanbargguin. Ipmil ránggástii sin sehkemiin sin áidna giela nu ah te sii eai šat ádden guhtet guimmiideaset. Gávpoga namma lei Babylon.

Gielaid bieðganeami dilis leat dál fas máhccamin áiggis maŋásguvlui. Massaturisma lea gáržudan máilmimi, ja guhká nubbi nubbái vierisin bissot álbmogat leat vuot oahpásmuvvagohtán guhtet guimmiideasetguin. Kommunikašuvdnateknologija ja internet addet olbmuide birra máilmimi vejolašvuða seammalágan dihtui ja áiggeájánsfálaldagaide, ja miehtá máilmimi golaheaddjit johtet seamma gávppiin oastimin seamma buktagiid, maid leat gárvvistan seamma máŋgácearddalaš fitnodagat. Buohkat áddejít populárakultuvrra ja máidnosiid máilmiviidosaš giela. Orru nu, ah te stuorra oassi eanaspáppas sulastahttá juogalágan oðða Babylonia, smávva máilmigmiláža, man olbmot gulahallet guhtet guimmiideasetguin.

Lea dovddus ášsi ah te gielat geahppánit daðistaga: dál hállét sullii 6500 giela, main bealli leat váras jávkat dahje juo jávkamin. Gielladiehttit árvalit ah te juohke nuppi vahkus jávká giella eanaspáppa alde.

Gielaid degó earáge ealli sivdnádusaíd heakkas bissun lea čadnojuvvon birrasii. Giela jápmima áigái ožzot seammasullasaš sivat, mat sogahuhttet šaddo- ja eallišlájaid. Uhcit gielat duolmmahallet stuorát gielaise, dain rivvejuvvo daíd lunddolaš šaddanbiras dahje gievrrat gielat duvdilit daíd eret anus. Gielalaš "luondduválljemis" gievrramusá eallitbáhcima ii mearrit goittot álo dan lunddolaš buorrevuohta earáid ektui dahje vuogáiduvvannávccat. Deháleamos dagaldagat leat ekonomalaš válđi, soalddátfápmu ja giela kultuvrralaš stáhtus. Giela stáhtus badjána ja njiedjá dađe mielde, man jábálaččat goas leat dán giela hállit. Amerihkká (USA) lea dál áidna superválđi sihke ekonomalaččat ja kultuvrralaččat. Eaŋalsgiella lea dál universálagiella eanaspáppa alde, ja vehádatgielat leat jávkagohtán stuorát gielaid deattu vuolde.

Go giella jápmá, de dan mielde jávká olles kultuvra. Álgoálbmogat eai áiggo vuordit dassáigo sin giella vehážiid jávká, muhto leat bargagohtán iežaset giela ovđii. Eurohpalaš máilmiválddi huksen 1500- ja 1600-logus mearkkašii loahpa álggu duháhiidda gielaise Davvi- ja Mátta-Amerihkkás. Go eurohpalaččat ásaiduvvagohte Davvi- ja Mátta-Amerihkkái, de sii duvde eret iežaset ovddas dáid guovlluid álgoássiid, ja álgoálbmotgielat jávkagohte. Ovdamearkka dihte Brasilias leat jávkan portugalalaččaid boahtima maŋjá sullii 75 proseantta dain gielain, mat doppe ovđal sirdoeanaáiggi hálloujuvvojedje. Eallit leat báhcán 180 álgoálbmotgiela, main dušše ovtta hállét eanet go 10 000 olbmo - ja Brasilia olmmošlohu lea 160 miljovnna.

Ovdamearkkaid gielalaš imperialismmas ii dárbaš ohcat dušše 1500- ja 1600-logu kolonialismma áigodagas. 1900-logus gielat leat njuvdojuvvon vuolás politihkalaš soardima bokte. Dainna leat loktojuvvon beaktilit uhca vehádatgielat, ja dán proseassa lea leamaš vel jodálmahttimin johtilit lássanan industrialiseren. Ovddeš Sovjetlihtu smávva álgoálbmogiid ruoššaiduhttigohte fámolaččat 1950-logus. Álgoálbmogiid mánáid geahčaledje bajásgeassit ruoššakultuvrii vuodđudemien internáhtaskuvllaaid, main guovttejakhášaš mánátge orro ovcci mánu jagis ollásit ruoššabirrasis. Dábálaččat geavai nu ahte mánát, geat orro internáhtaskuvllain, eai šat beroštan iežaset gielas ja masse oalát eatnigieldáidduset. Gielalaš ja kultuvrralaš soardinpolitikhkain dahkkojuvvui eatnigielas ja árbevirolaš eallinvuogis gáidan buolva.

Eanet lihku go ovddeš Sovjetlihtu eará smávva álbmogiin lea leamaš nentsiin, geat gullet nenetsaide. Sii leat dušše 20 000 olbmo ja orrot poláragierduu birrasiin Jamal-Nenetsa autonomalaš guovllus ja ellet boazodoaluin. Nentsitge gárte vuollánit internáhtaskuvlavuogádahkii ja masse 1950-logus guohtoneatnamiiddiset Novaja Zemljas Sovjetlihtu eiseválddiide, muhto sis lei dakko bokte eanet lihku go earáin ahte 1970-logu oljo- ja eanagássaindustriija ii guoskan sin ássanguovlluide. Dákkár industriija leavvanhan dušsadii nentsiid ránnjáčearddaid eatnamiid ja árbevieruid.

Nentsiid eallinvuohki ii leat máŋgga čuohte jahkái olus nuppástuvvan. Sin gielas vuhtto tundra jahkodatritma dasa gulli meanuiguin. Jahki álgá skábmamánuus njállabivdduin; giđa boahtima mearkan lea vuosttas misiid riegádeapmi; geasi álgú dovdojuvvo "liedđu rásiid mónotbadjin". Muhto Jamal-njárggas gávdnui 1980-logus issorasat eanagássa, ja das rájes nentsiid árbevirolaš eallinvuohki lea leamaš sakka áitojuvvon. Olgoriikalaš fitnodagat geahčalit juohkeláhkai ávkkástallat guovllu luondduriggodagaiguin. Mo nentsit sáhttet bisuhit iežaset giela, jos sin eallinvuohki jávká?

Nentsit galggašedje doalahit čuđiid jajid boares guođohan- ja meahccebivdovieruideaset, vai nuorat geardi oainnášii árbevirolaš eallinvuogi iige gáiddaše das. Gássafitnodagaid bargosajit sáhttet goittot geasuhit ollugiid, nu ahte sii leat dan ovdii gárvásat vaikko luohpat árbevirolaš eallinvuogis ja iežaset gielas. Ja manin nentsinuorat oppalohkái beroštivčče iežaset eatnigielas, go sin boahtteáigi lea ollásit sin ruoššagieldáiddu duohken? Gávpogiin ássi nentsit leat juo gáidagoahktán iežaset gielas, sii eai šat gárvot árbevirolaš biktasiidda eaige dovdda árbevirolaš máidnasiid ja mitalusaid. Sihke nentsit ja Ruošša ráđđehus šaddet dál guorahallat, mo Jamalnjárgga luondduriggodagaid sáttá atnit ávkin almmá ahte dat dušsada nentsikultuvrra.

Austrália aboriginálat leat gártan vásihit seammalágan kultuvrralaš ja gielalaš suddadanpolitikhka go nentsit. Ollugiidda árbevirolaš giela massin lea guođđán čiekŋalis háviid. Aboriginálaid gielain leat hui valjis sánit, mat govvidit luonddu. Das oaidná, man lagaš oktavuohta aboriginálain lea

eatnamii. Ovttain sániin sáhttá ovdamarkka dihte dadjat "muoras heaŋgájeaddji beassebihtá" dahje "arvvi hágja". Dáid gielaid árvu ii leat dušše daid lyrihkalaš čáppisvuodas, muhto dat leat maiddái stuorra veahkkin dieðaoibmuide. Šaddodiehtit gávdnet oðða šaddošlájaid, go dutket aboriginálagielat namahusaid, mat leat addojuvvon bajil oaidnit hui seammalágan šattuide. Dáid gielaid dutkan sáhttá maiddái veahkehit dieðaoibmuid buorebut áddet, mo olbmot leat dolin johtalan ja gos gávdnojit mávssolaš kulturhutkosiid ruohttasat. Juohke gielas lea su iežas arkeologalaš diehtu, ja dát diehtu jávká, go giella jápmá.

Giela ealáskeapmi gullá dávjá oassin etnihkalaš dahje čearddalaš identitehta ealáskeapmái. Davvi-Irlánđa lea buorre ovdamarka das, mo giela sáhttá váldit veärjun, go dáistaluvvo kultuvrralaš ja politihkalaš dovddastusa beales. Go eaŋgalslačcat bidje Irlándda iežaset válddi vuollai 1500-logu gaskkamuttos, de sii duvde eret irlánddagielalaš ráððeaddji luohká ja sin kultuvrra. Eaŋgalsgiella boðii hálddahusa ja almmolaš eallima giellan, ja irlánddagielalaš fas bázii ekonomalačcat ja kultuvrralačcat bázahallan álbmotoasi giellan. Go Davvi-Irlánđa vuodðduduvvui 1921:s, de oðða politihkalaš válddi geavaheaddjít oide protestánttaid, eaŋgalsgielat unionisttaid, ja irlánddagielalaš bázii katolalaš nationalisttaid giellan.

Go dálá váttisvuodðat álge Davvi-Irlánddas 1968:s, de irlánddagielas boðii kultuvrralaš ja čearddalaš identitehta dovdomearka. Irlándda dásseváldearmeia, IRA, politihkalaš suorgi Sinn Fein lea dadjat juo guovttagielat. Máŋgas dan lahtuin leat oahppan irlánddagielalaš giddagasas. Fáŋgaliin irlánddagielalaš ii leat dušše ieðdovddu bajideaddji, muhto maiddái vuogas suollemasgiella: fáŋggat sáhttet háleštit gaskaneaset gielain, maid sin fávttat eai ádde.

Irlánddagielalaš lea šaddan hui bivnnut maiddái earáid go politihkalaš aktivisttaid gaskkas. Buot buoremusat irlánddagielalaš hállit vuollel 25-jahkásačcat, ja diibmá álggahuvvon irlánddagielat TV-kanála leage oaivvilduvvon vuostazettiin sin várás. TV-kanála ovddasteaddji mielde televišuvdna lea sáhttán duoðaštit ahte álgokultuvra ii leat suige seammá go bázahallan eallinvuohki.

Hui čielga mearka das ahte giella lea várás jápmít lea dat, ahte mánát eai šat hála dan. Jos giela sirdašuvvan buolvvas bulvii boatkana, de giella jávká, go boarráset buolva jápmá. Odda-Zealándda maorit leat bastán hehttet dán várnu, ahte leat vuodðdudan ng. giellabesiid, smávva mánáide oaivvilduvvon guovddážiid, main geahččalit oahpahit mánáide maorigiela.

Giellabeasit fállet vuollel viðajahkáš mánáide liekkus, ruovttulágan birrasa, mas sii leat jámma oktavuodas maorigillii bálkáhuvvon bargiid bokte. Giellabesiid bargin leat dábálačcat boarráset maorigiela hállit ja nuorat maorioahpaheaddjít. (Lasáhus: Maiddái áitatvuloš anáraš- ja nuortalašgielaid várás leat vuodðduduvvon giellabeasit.)

Jouni Kitti

Maorigielas bodii 1987:s Oðða-Zealándda virggálaš giella eañgalsgiela lassin. Dál lagabui 60 proseantta riikka skuvlamánáin - ledje dal maorit dahje ii-maorit - lohket skuvllas maorigiela goittot muhtun muddui. Sihkkareamos mearka maorigiela eallinfámus lea dat, ahte Oðða-Zealándda eañgalsgiella lea luoikkahan maorigielas dievva sániid.

Ovdamearkkat miehtá máilmxi duoðaštít ahte giellaservodagaid rahčamušaiguin sáhttá almmatge vuoitit dálá **Babylonia** toartna oaiivearkiteavtaid: globálašvuodja ja mássakultuvrra fámuid.

Gáldu: Time, 7.7.1997, James Geary: Speaking in tongues.